

OBAVEŠTAJNE SLUŽBE I NACIONALNA BEZBEDNOST

Predrag D. Ilić

Univerzitet u Novom Pazaru, Departman za pravne nauke

U radu se razmatra odnos obaveštajnih službi i nacionalne bezbednosti, odnosno značaj delovanja obaveštajnih službi na nacionalnu bezbednost bilo koje pojedinačne države. Autor polazi od konstatacije da se taj odnos često sagledava pojednostavljeno, u okviru sledeće šeme: domaće obaveštajne službe (uvek) rade na dostizanju i očuvanju nacionalne bezbednosti svoje zemlje, a strane službe (uvek) ugrožavaju i narušavaju tu bezbednost. Služeći se uporedno istorijskim metodom i metodima analize i sinteze, autor podvrgava kritici ovu šemu, utvrđujući, najpre, da domaće obaveštajne službe (i na nacionalnom i na subnacionalnom nivou), pored očekivanog pozitivnog, tj. konstruktivnog delovanja, mogu da deluju i destruktivno po nacionalnu bezbednost. Na drugoj strani, on tvrdi da strane obaveštajne službe, pored pretežno destruktivnog delovanja na nacionalnu bezbednost drugih država, mogu da deluju i pozitivno na njih. Ponudivši brojne dokaze za obe ove tvrdnje, autor zaključuje da je odnos obaveštajnih službi i nacionalne bezbednosti mnogo složeniji nego što se mnogima čini i da ne trpi nikakva pojednostavlivanja i olako lansirane šeme.

Ključne reči: *obaveštajne službe, nacionalna bezbednost, državni udar, Gestapo, NKVD/KGB, MI 5, FBI, CIA*

Uvod

Odnos između obaveštajnih službi i nacionalne bezbednosti predmet je proučavanja i razmatranja mnogih klasičnih političkih i pravnih nauka (političkog sistema, spoljne politike, diplomatije, međunarodnih odnosa, ustavnog prava, upravnog prava, krivičnog prava, međunarodnog javnog prava i dr.), a posebno „mladih” bezbednosnih disciplina koje se posebno bave nacionalnom bezbednošću i obaveštajnim službama. Tako široko interesovanje poslenika nauke govori, s jedne strane, o velikom značaju ovog pitanja, a, s druge, o njegovoj složenosti i potrebi njegovog multidisciplinarnog sagledavanja. Svest o značaju tog odnosa prisutna je i u publicistici i u najširoj javnosti, pa se o njemu često piše i raspravlja i izvan uskih naučnih krugova.

Složenost ovog pitanja, međutim, povremeno dovodi do pojednostavlivanja i zastranjivanja, ne samo u publicistici, nego i u raspravama sa naučnim ambicijama. Ilustrativan primer jednog takvog zastranjivanja može se naći u knjizi dr Andreje Savića „Nacionalna bezbednost”, inače prvom udžbeniku na srpskom jeziku pod tim nazivom (2007). U njemu je pitanje odnosa između obaveštajnih službi i nacionalne bezbednosti rešeno tako

što su obaveštajne službe proglašene osnovnom kategorijom nacionalne bezbednosti, pa je njima posvećeno tri četvrtine prostora u udžbeniku.¹ Uz to i takvo zastranjivanje, autori radova o ovom pitanju neretko upadaju u jednu zavodljivu, ali prilično pojednostavljenu i netačnu šemu, koja je vezana za uobičajenu podelu svih obaveštajnih službi na domaće („naše”) i strane („tuđe”). Po njoj, domaće obaveštajne službe predstavljaju integralni deo svakog nacionalnog obaveštajno-bezbednosnog sistema, pa zbog toga (uvek) deluju pozitivno na nacionalnu bezbednost svoje zemlje, odnosno države, radeći na njenom dostizanju i očuvanju. Na drugoj strani, obaveštajne službe stranih zemalja rade suprotno, tj. ugrožavaju i narušavaju nacionalnu bezbednost bilo koje konkretne zemlje.

Istine radi, treba reći da se ova šema nigde ne pojavljuje ovako eksplicitno, ali se razaznaje u mnogim definicijama obaveštajnih službi, kao i u raspravama o njihovom odnosu sa fenomenom nacionalne bezbednosti. Te službe se, naime, uvek prvo predstavljaju kao nezaobilazni subjekti sistema nacionalne bezbednosti svoje države (ili nekog drugog entiteta), a posle toga i kao subjekti ugrožavanja nacionalne bezbednosti drugih, tj. tuđih država.

Iako se to, u osnovi veoma logično zaključivanje pokazuje kao uglavnom tačno, ipak će nešto detaljnija analiza dokazati da to „uglavnom tačno” nije uvek i sasvim tačno i da pomenuta šema nije dovoljno elastična i iznijansirana da bi potpuno verno prikazala stvarno stanje. Ali, pre obrazloženja ove konstatacije, smatramo da bi bilo korisno da se u najkraćim crtama odrede pojave o kojima je ovde reč, kako bi se izbegli mogući nesporazumi već u samom startu ove rasprave.

Pojam obaveštajne službe i nacionalne bezbednosti

O tome šta su obaveštajne službe, kakva je svrha njihovog postojanja, kakav je njihov karakter itd. postoje mnogobrojna različita mišljenja i definicije, koje izazivaju sporenja i rasprave. Ovde se namerno ne ulazi u te rasprave, već se polazi od jedne od tih mnogobrojnih definicija, kao radne i dovoljne za potrebe ovog rada. U nekadašnjoj vrlo poznatoj „Općoj enciklopediji” Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, obaveštajna služba je definisana na sledeći način: „Obaveštajna služba je specijalizirana profesionalna organizacija koja, kao relativno samostalan sistem, djeluje u sastavu državnog aparata, političke partije ili pokreta, a zadaća joj je da vlastitoj državi, partiji ili pokretu osigura uvid u tajne podatke i stanje u drugim državama, partijama ili pokretima, radi stvaranja i vođenja politike i preduzimanja određenih postupaka u miru i ratu. Ona samostalno ili u suradnji sa drugim organima i organizacijama provodi i realizira dio državnih, odnosno političkih ciljeva, primenom tajnih metoda delovanja, a u svojoj zemlji, partiji ili pokretu štiti vitalne tajne i objekte od obavještajne i druge subverzivne djelatnosti strane države ili organizacije”.² Iako se u ovoj definiciji, za razliku od mnogih drugih, obaveštajna služba ne vezuje isključivo za državne aparate, već se uočava i u aparatima političkih partija i pokreta, treba reći da se i ona može, do izvesne mere, proširiti. Danas je, naime, sasvim evidentno da se obaveštajne službe ili elementi tih službi mogu naći i u okvirima nedržavnih organizacija i entiteta, kao što su različita tajna udruženja (nacionalistička, rasi-

¹ Više o tome: Ilić P.: *O jednom udžbeniku nacionalne bezbednosti*, Vojno delo, 3/10, str. 232-242.

² *Opća enciklopedija*, tom 6., Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1989., str. 122.

stička, gangstersko-mafijaška, teroristička itd.), crkve i njima odgovarajuće verske zajednice, multinacionalne kompanije, međunarodne vladine i nevladine organizacije itd.

U vezi sa poimanjem obaveštajnih službi, za potrebe ovog rada treba dodati i napomenu da se pod državnim obaveštajnim službama ne podrazumevaju samo one koje se pretežno bave prikupljanjem obaveštajnih podataka izvan granica svoje države, već i ostale „tajne” službe, koje se pretežno bave kontraobaveštajnim radom i zaštitom ustavnog poretka.

Kada je u pitanju pojam nacionalne bezbednosti, treba podsetiti na činjenicu da postoji mnoštvo definicija tog pojma koje se međusobno znatno razlikuju. Neke od njih su takve da se teško mogu dovesti u vezu sa obaveštajnim službama. Takav je, na primer, slučaj sa čuvenom definicijom američkog diplomate i teoretičara Džordža Kenana, po kojem je nacionalna bezbednost „fizička netaknutost nacionalnog života”³ ili sa definicijom Penelope Harcland-Tunberg, koja nacionalnu bezbednost određuje kao „spособnost jedne nacije da uspešno sledi svoje nacionalne interese... na bilo kom mestu u svetu”.⁴ Zbog toga ćemo se i u ovom radu držati one definicije za koju smo se već svojevremeno opredelili: „Pod nacionalnom bezbednošću u užem smislu reči podrazumeva se stanje zaštićenog, slobodnog, stabilnog i izvesnog postojanja, funkcionisanja i razvoja jedne države (zemlje)”, odnosno „stanje u kojem nema ozbiljnih pretnji i opasnosti za opstanak jedne države, za njenu nezavisnost, teritorijalnu celokupnost i ustavnopravni poredak, kao i za život, prava i slobode njenih građana i zdravu životnu sredinu...”.⁵ Smatramo da će posle ovih određenja biti olakšan povratak pitanju iz naslova ovog rada. Treba, dakle, odgovoriti na pitanje: kako se delovanje obaveštajnih službi (kao specijalizovanih organizacija u sastavu aparata neke države, političke partije, pokreta ili nekog drugog entiteta) odražava na nacionalnu bezbednost neke države, odnosno zemlje ili kako one utiču na postizanje i očuvanje „stanja zaštićenog, slobodnog, stabilnog i izvesnog postojanja, funkcionisanja i razvoja jedne države”?

Domaće obaveštajne službe i nacionalna bezbednost

Prvi razlog koji može da dovede u pitanje šemu pomenutu na početku ovog rada o delovanju obaveštajnih službi na nacionalnu bezbednost (jedne zemlje) treba potražiti u činjenici da se, po navedenoj definiciji, pod obaveštajnim službama ne podrazumevaju samo delovi državnog aparata, već i delovi aparata i struktura mnogih drugih organizacija ili entiteta. A to, samo po sebi, znatno komplikuje uobičajenu predstavu i o domaćim i o stranim obaveštajnim službama, jer se mnoge od njih nalaze izvan državnih struktura. Već ta činjenica upućuje na zaključak da izraz „domaća” ili „domaće obaveštajne službe” ne podrazumeva samo delove državnog aparata jedne zemlje, već i službe ili elemente službi i izvan njega, a unutar granica jedne države (tzv. subnacionalni nivo obaveštajnog organizovanja). To znači da sve obaveštajne službe unutar jedne zemlje nisu nužno deo jedinstvenog nacionalnog sistema bezbednosti i da neke od njih mogu da budu (a često i jesu) njegovi oštri

³ Dimitrijević V. *Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima*, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1993., str. 20.

⁴ Bajagić M. *Osnovi bezbednosti*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2007., str. 29.

⁵ Ilić Predrag *O definisanju i definicijama nacionalne bezbednosti*, Vojno delo, 2/12, str. 137.

neprijatelji. Ako je tako, onda se dovodi u pitanje ispravnost teze da „domaće” obaveštajne službe (uvek) rade na dostizanju i očuvanju nacionalne bezbednosti.

Na drugoj strani, i pojam „strane obaveštajne službe” izlazi iz ranije uobičajenih, drža-
vocentričnih predstava i okvira. Uz one koje nesumnjivo pripadaju aparatima stranih dr-
žava, dolazi i mnogo onih iz nedržavnih entiteta najrazličitijih vrsta. Između njih se nikako
ne može stavljati znak jednakosti, pa se ni njihov odnos prema nacionalnoj bezbednosti
određene zemlje ne može poistovećivati i pojednostavljivati.

Ali, šema o pozitivnom odnosu domaćih obaveštajnih službi prema nacionalnoj bezbed-
nosti svoje zemlje nije uvek tačna ni kada se govori samo o obaveštajnim službama koje zai-
sta pripadaju aparatu pojedine države. Normalno bi bilo očekivati da sve državne strukture, a
posebno obaveštajne službe, deluju pozitivno na postizanje i očuvanje nacionalne bezbedno-
sti sopstvene države. To im je, uostalom, osnovni politički i, najčešće, i ustavni zadatak. One
se i stvaraju kako bi doprinele postizanju i očuvanju što višeg nivoa i kvaliteta nacionalne bez-
bednosti, i najčešće to i rade. (Sa većim ili manjim uspehom, naravno) Zbog toga se i sma-
traju jednim od najznačajnijih stubova sistema nacionalne bezbednosti svake zemlje.

Ali, istorija, i naša i svetska, pokazuje da i neke državne obaveštajne službe mogu da ra-
de protiv osnovnih interesa sopstvene države, odnosno protiv njene nacionalne bezbednosti.
Ma koliko to izgledalo čudno, pa čak i neverovatno, to je zaista moguće bar u dva slučaja.

Prvi slučaj vezan je za svesno, tj. namerno opstruiranje i sabotiranje obaveza obave-
štajnih službi u okviru nacionalnog sistema bezbednosti. Do toga dolazi kada se rukovod-
stvo određene obaveštajne službe „odmetne” od izvršne, tj. zakonite vlasti i prestane da iz-
vršava njena naređenja ili kada na rukovodeća mesta u tim službama dođu ljudi koji name-
ravaju da ih iskoriste za ciljeve koji protivreče utvrđenim vrednostima i interesima nacional-
ne bezbednosti određene države. Budući da su obaveštajne službe hijerarhijski organizo-
vane, ovakva opredeljenja njihovih šefova skoro redovno dovode do prihvatanja od strane
nižih rukovodilaca i ostalih pripadnika tih službi, pa one, u celini gledano, mogu vrlo nega-
tivno, tj. opasno da deluju na nacionalnu bezbednost, umesto da rade na njenom očuvanju.

Među brojnim primerima takvog ponašanja pomenućemo samo nekoliko najpoznati-
jih, koji su u vezi, pre svega, sa učešćem pripadnika obaveštajnih službi u zavereničko-
prevratničkim dejstvima.

Dr Zoran Đinđić, prvi premijer u postmiloševićevskoj Srbiji, ubijen je 12. marta 2003.
Iako je bio čelni čovek izvršne vlasti, pa prema tome i sistema nacionalne bezbednosti
Srbije, Đinđića su ubili upravo pripadnici tog sistema – pripadnici Jedinice za specijalne
operacije (JSO), paravojne formacije iz sastava Bezbednosno-informativne agencije
(BIA), odnosno ranijeg Resora državne bezbednosti (RDB), u saradnji sa mafijašima iz
tzv. Zemunskog klana. Iako diskusije o pozadini i naručiocima tog atentata još traju, pra-
vosnažno su, kao njegovi izvršioci, osuđeni čelni ljudi nekadašnje JSO, pukovnici Milorad
Ulemek – Legija, Zvezdan Jovanović – Zmija i dr.

Iz nešto starije istorije Srbije, karakterističan je slučaj atentata na kralja Aleksandra Obre-
novića i njegovu suprugu Dragu Mašin, 29. maja 1903. Atentat su izvršili oficiri Aleksandrove
vojske, pod rukovodstvom kapetana Dragutina Dimitrijevića Apisa (1877–1917), kasnijeg
generalštabnog pukovnika i načelnika Obaveštajnog odeljenja Ministarstva vojske Kraljevine
Srbije. (O oba atentata napisano mnogo knjiga, feljtona i drugih istoriografskih osvrt⁶)

⁶ V.: Živanović M. *Pukovnik Apis - istina o Solunskom procesu 1916/1917*, Beograd, 1955; Mekenzi D. *Apis*, G. Mila-
novac, 1989; Vasić M. *Atentat na Zorana*, Beograd, 2005; Veruović M. *Vrzić N. Treći metak*, Beograd, 2014. i dr.

Jedan od najpoznatijih primera iz inostranstva u vezi je sa učešćem sovjetskog KGB-a (Komiteta državne bezbednosti) u neuspehom državnim udaru u Sovjetskom Savezu, avgusta 1991.

Posle dolaska na mesto generalnog sekretara Komunističke partije Sovjetskog Saveza (KP SS) 1985. Mihail Gorbačov (1990. izabran i za predsednika SSSR-a) započeo je sa vrlo opsežnim i radikalnim ekonomskim i političkim reformama u Sovjetskom Savezu, pod nazivom „perestrojka” (obnova). Nameravajući da stabilizuje i ojača ekonomski sistem SSSR-a i da sovjetsku ekonomiju dovede na isti nivo sa ekonomijama najrazvijenijih kapitalističkih zemalja, on je decentralizovao ekonomiju, podstakao preduzeća na samofinansiranje i dozvolio osnivanje privatnih kompanija. Da bi smanjio moć partijske birokratije i podstakao demokratizaciju zemlje, 1988. izmenio je sovjetski ustav, ukinuo monopol KP SS-a i dozvolio višestranačke izbore. Na spoljnopoličkom planu uspostavio je dobre odnose sa dotadašnjim glavnim rivalom iz hladnog rata – Sjedinjenim Američkim Državama i drugim kapitalističkim zemljama. Na drugoj strani, podržao je ujedinjenje Nemačke, kao i demokratski izabrane vlade u istočnoevropskim zemljama, odbijajući predloge „tvrde struje” u rukovodstvu KP SS-a i SSSR-a da vojno intervenišu protiv njih.

Ovakvi potezi Gorbačova naišli su i na javni i na tajni otpor „tvrde struje” unutar Politbira KP SS-a, koja ih je shvatila ne samo kao početak rušenja komunizma u SSSR-u, već i SSSR-a kao države. Pošto unutar partije i zvaničnih državnih institucija nije naišla na očekivanu podršku, ova struja je odlučila da izvrši državni udar. Sredinom avgusta 1991. nekoliko njenih najpoznatijih predstavnika, pod rukovodstvom tadašnjeg šefa KGB-a, generala Vladimira Krjučkova, sastalo se u zatvorenoj rezidenciji KGB-a („ABC”), blizu Moskve, osnovalo Državni komitet za vanredne situacije (GKČP) i odlučilo da proglasi vanredno stanje u zemlji.⁷ Ovaj komitet je, zapravo, odlučio da uhapsi Gorbačova i zatraži od njega da potpiše ukaz o zavođenju vanrednog stanja ili da podnese ostavku i preda svoja ovlašćenja potpredsedniku SSSR-a Genadiju Janaevu (koji se, kao najviši funkcioner SSSR-a, formalno nalazio ne čelu GKČP-a). Pošto je ovaj pokušaj državnog udara neslavno propao posle tri dana, Krjučkov je, zajedno sa ostalim zaverenicima, uhapšen i zatvoren, ali je, za razliku od mnogih svojih prethodnika, uskoro pomilovan (1994) i pušten na slobodu. U decembru iste godine SSSR se zaista i raspao, a na čelo Rusije došao je Boris Jeljcin.

Drugi primer je nešto stariji i komplikovaniji, ali je takođe vredan pažnje. Radi se o zavereničkom delovanju nekadašnjeg šefa nacističke vojne obaveštajne službe Abver admirala Vilhelma Kanarisa (1887–1945).

Kanaris je dugi niz godina bio uvereni nacisti i jedan od najuglednijih šefova nacističkih obaveštajnih službi. Posle početka Drugog svetskog rata on je, međutim, shvatio da Hitlerovi megalomanski imperijalistički planovi i protiv zapadnih kapitalističkih zemalja i protiv SSSR-a nisu realni i da prete nesagledivim katastrofalnim posledicama po Nemačku. U želji da spreči neminovnu katastrofu, počeo je da radi na pronalaženju opozicionih snaga unutar nacističke armije, koje bi bile spremne da ubiju Hitlera i izvedu državni udar. Na drugoj strani, već od 1939. tražio je načine da stupi u kontakt sa šefovima britanskih i američkih obaveštajnih službi, tj. službi neprijateljskih država, radi ugovaranja uslova za što povoljniju kapitulaciju Nemačke. Pošto su Britanci odbili kontakte sa njim, uspostavio je lične

⁷ Članovi GKČP-a bili su još ministar odbrane SSSR-a, maršal Dmitrij T. Jazov, ministar unutrašnjih poslova SSSR-a Boris K. Pugin i političari Oleg D. Baklanov, Oleg S. Šenin, Valentin Pavlov i Gorbačovljev pomoćnik Boldin.

veze sa šefom američke vojne obaveštajne službe, OSS, generalom Vilijamom Donavanom (inače ličnim prijateljem predsednika SAD Teodora Ruzvelta) i sa šefom te službe za Evropu Alenom Dalsom (kasnijim direktorom Centralne obaveštajne agencije (CIA) i bratom poznatog američkog političara Džona Forstera Dalsa).⁸ Kada je jula 1944. otkrivena oficirska zavera protiv Hitlera, admiral Kanaris je uhapšen, a 1945. i likvidiran.

Iako bi se povodom ovakvog držanja Kanarisa moglo postaviti pitanje da li je ono, zaista, bilo upereno protiv nacionalnih interesa nemačke nacije i države ili je bilo u skladu sa njihovim najbolje sagledanim interesima, sa formalno pravnog i političkog stanovišta nema sumnje da se ovde radilo o zavereničkom i izdajničkom, tj. protivzakonitom delovanju šefa jedne obaveštajne službe protiv zvaničnog šefa države i protiv tadašnjeg državnog poretka u Nemačkoj, kako je, inače, i okvalifikovano.

Kao interesantan primer mogućeg destruktivnog delovanja obaveštajnih službi prema nacionalnoj bezbednosti sopstvene zemlje dugo se u jugoslovenskoj političkoj literaturi navodilo držanje nekadašnjeg organizacionog sekretara Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) i potpredsednika SFRJ Aleksandra Rankovića i nekih njegovih najbližih saradnika. Nekadašnji osnivač i prvi šef OZN-e (Odeljenja za zaštitu naroda) i UDB-e (Uprave državne bezbednosti) i ministar unutrašnjih poslova FNRJ optužen je na poznatom Brionskom (ili Četvrtom) plenumu Centralnog komiteta SKJ (1. 7. 1966) za zloupotrebu UDB-e u političke, odnosno zavereničke svrhe (konkretnije: za tajno prisluškivanje predsednika Republike J. B. Tita i drugih istaknutih jugoslovenskih političara, za nacionalističko delovanje, sabotiranje sistema socijalističkog samoupravljanja i za pripremu državnog udara). Iako se kasnije pokazalo da su sve ove optužbe bile iskonstruisane i da je Četvrti plenum CK SKJ bio, u stvari, montirani politički proces, treba zapaziti činjenicu da je najviše rukovodstvo SKJ i SFRJ smatralo mogućim ovakvo zavereničko delovanje najuticajnijih ljudi glavne civilne obaveštajne službe i da je u to uspeo da uveri ne samo većinu članova SKJ već i većinu građana SFRJ.

Drugi slučaj destruktivnog delovanja obaveštajnih službi prema nacionalnoj bezbednosti i interesima sopstvene zemlje može se nazvati nenamernim. To se dešava onda kada ove službe, u najčešće iskrenoj nameri da sačuvaju određeni ustavni poredak ili, bar, političku garnituru na vlasti, preduzimaju mere i aktivnosti kontra produktivne prirode. To se uglavnom svodi na neodmereno, tj. preterano represivno delovanje ovih službi prema građanima sopstvene države ili prema građanima okupiranih ili osvojenih država, koje za nužnu posledicu ima gaženje osnovnih ljudskih prava i sloboda, odn. zavođenje pravog terora. Primera za takvo delovanje onih obaveštajnih službi koje imaju karakter političke policije, ima na svim stranama sveta i u skoro svim periodima istorije, ali ih je najviše bilo u upravo minulom, XX veku.

Prve asocijacije na tu vrstu ponašanja obaveštajnih službi opet se vezuju pre svega za Sovjetski Savez i za nacistički Treći Rajh, ali se ni izdaleka ne zadržavaju samo na njima.

Sve sovjetske obaveštajne službe, od ČEKE, preko GPU-a, OGPU-a i NKVD-a, do KGB-a delovale su ekstremno represivno, najpre prema protivnicima socijalističke revolucije i novog društvenog uređenja u SSSR-u, a onda i protiv „dece“ te revolucije i protiv samih pripadnika tih službi.⁹ Uz brojne stvarne neprijatelje socijalizma i KP SS-a, raznim vrstama terora bili su izloženi milioni nevinih kulaka i drugih „kontrarevolucionara“, koji su uglavnom

⁸ OSS – Office of Strategic Services (Ured za strategijsku službu) osnovan je 1942.

⁹ ČEKA – Izvanredna komisija za borbu protiv kontrarevolucije i sabotaže (1917–1922); GPU – Državna politička uprava (1922–1923); OGPU – Objedinjena državna politička uprava (1923–1934); NKVD – Narodni komesarijat unutrašnjih poslova (1934–1954); KGB – Komitet državne bezbednosti (1954–1991).

završavali u masovnim koncentracionim logorima („gulazima“) ili su ubijani posle kratkih, improvizovanih i insceniranih suđenja. Kasnije se to dešavalo i sa zaslužnim i uglednim komunistima i revolucionarima koje je paranoični lider KP SS-a i SSSR-a Staljin doživljavao kao pretnju za svoju ulogu doživotnog i neprikosnovenog vođe. Među onima koji su izgubili živote u poznatim staljinističkim „čistkama“ našao se, naizgled paradoksalno, i veliki broj šefova sovjetskih obaveštajnih službi i njihovih najbližih saradnika (J. K. Bersini, G. G. Jagoda, N. I. Ježev i mnogi drugi). Neposredno posle Staljinove smrti likvidiran je i kreator najvećeg broja montiranih procesa i likvidacija L. Berija i skoro svi njegovi najbliži saradnici.

Iako se sa praksom insceniranih političkih suđenja i masovnih likvidacija prestalo posle Staljinove smrti, KGB je još dugo igrao ulogu klasične političke policije sa olakom primenom nasilja i torture različitih vrsta. Takva, preterano represivna uloga sovjetskih obaveštajnih službi decenijama je izazivala mnogobrojne negativne posledice po nacionalnu bezbednost SSSR-a: razočaranje običnih građana, kao i većine pripadnika KP SS-a, realizovanim socijalističkim sistemom, revolt opljačkanih i obespravljenih seljaka, opadanje radnog elana i entuzijazma radničke klase, opšte nezadovoljstvo zbog kršenja elementarnih ljudskih prava i političkih sloboda, revolt zbog insceniranih političkih i sudskih procesa, pojava antikomunističkih disidenata u redovima KP SS-a, emigriranje poznatih naučnika, umetnika i javnih radnika, pa čak i oficira obaveštajnih službi na Zapad itd. Sve je to, uz neke druge unutrašnje i spoljne političke činioce, dovelo do opšte apatije i nezainteresovanosti većine građana ne samo za budućnost i opstanak socijalizma, nego i samog SSSR-a i, konačno, do njegovog naizgled iznenadnog kraha, početkom poslednje decenije XX veka.

Istovetan ili veoma sličan način rada i sprovođenja terora nad građanima sopstvene države, ali i nad građanima onih država koje je Treći Rajh osvojio i okupirao, pre i za vreme Drugog svetskog rata, karakterisao je i nemački Gestapo (Geheime Staatspolizei – Tajna državna policija) za vreme nacističke strahovlade. Ta policija je, najpre samostalno, a od 1939. i u okviru Glavne uprave bezbednosti Rajha (RSHA – Reichssicherheitshauptamt) predstavljala jedan od najjačih oslonaca Hitlerovog režima i jedno od osnovnih sredstava njegovog obračuna sa političkim neprijateljima. Na najsuroviji način obračunavala se najpre sa komunistima i drugim levičarima, zatim sa Jevrejima, a kasnije i sa svim drugim protivnicima nacističkog režima. Uz potpuno nezakonito praćenje, prisluški vanje i uopšte špijuniranje svih i svakoga, Gestapo je antinaciste hapsio, zatvarao i slao u koncentracione logore, u kojima ih je (kao i izvan njih) nesmetano šikanirao, mučio i ubijao. Zbog mešanja u sve društvene sfere i poslove i zbog raspolaganja neograničenim budžetom, Gestapo je predstavljao svojevrsnu državu u državi.

Zbog svega toga Gestapo je postao sinonim policijskog terora, mučenja i uništavanja političkih protivnika, koji je sve više izazivao nezadovoljstvo jednog dela nemačkih građana i pojavu brojnih pokreta otpora na teritorijama koje je Treći Rajh držao pod okupacijom. Uz izvođenje diverzantskih, terorističkih i saboterskih akcija protiv nacističkog okupatora, pripadnici tih pokreta otpora spremno su ulazili u saradnju sa obaveštajnim službama država članica Antihitlerovske koalicije. Neki od tih pokreta prerasli su u masovne nacionalno oslobodilačke pokrete, sa sopstvenim vojskama i obaveštajnim službama, pruživši veliki doprinos u slamanju Trećeg Rajha i sila Osovine uopšte (primer Jugoslavije i Albanije).

Po uzoru na Gestapo ponašala se i tajna politička policija fašističke Italije OVRA (Organ di vigilanza dei reati antifascisti – Organ budnosti protiv delatnosti antifascista), osnovana 1922, kao i političke policije fašističkih i profašističkih država Evrope i Latinske

Amerike. Njihovo nezakonito delovanje redovno je izazivalo nezadovoljstvo i revolt zastrašenih i terorisanih građana i njihovo svrstavanje u opozicione partije i pokrete otpora.

Na drugoj strani, posle Drugog svetskog rata, u svim socijalističkim zemljama osnovane su tajne policije i druge obaveštajne službe po ugledu na NKVD i KGB, među kojima su po sistematskom teroru i gaženju ljudskih prava i sloboda ostale najpoznatije istočnonemačka ŠTAZI (Staatssicherheit – Državna bezbednost), albanski SIGURIMI (Drejtoria e Sigurimit te Štati – Direkcija državne bezbednosti) i rumunska SEKURITATEA (Generalna direkcija službe državne bezbednosti Ministarstva unutrašnjih poslova). I one su, slično sovjetskim obaveštajnim službama, znatno doprinele nezadovoljstvu građana u svojim državama, razočaranju u socijalizam i komunističke ideale i njihovom sve masovnijem zalaganju za rušenje socijalističkih sistema i povratak kapitalizmu.

Iako je preterana represivnost političkih policija i drugih tajnih službi bila i ostala karakteristična pre svega za države sa totalitarnim političkim sistemima, treba naglasiti da su se, u pojedinim periodima novije istorije, i tajne službe tzv. demokratskih zemalja ponašale veoma represivno, tj. nezakonito i nedemokratski, i da tako rade i na početku XXI veka. Iz mora primera takvog ponašanja, biće pomenuti samo neki koji se odnose, pre svega, na one države koje se diče svojim demokratskim uređenjima i tradicijama.

Još za vreme Engleske buržoaske revolucije i vladavine Olivera Kromvela (sredina XVII veka) došlo je do značajnih nedemokratskih tendencija u radu engleske obaveštajne službe. Govoreći o Džonu Turlouu (John Thurloe, 1616–1668), Kromvelovom državnim sekretaru i šefu engleske obaveštajne službe, R. Dikon piše: „No tajna služba koju je razvio Thurloe počela je pokazivati i neke odvratne osobitosti diktature. Thurloe je stvorio i novu vrstu policije, miliciju, koja je djelovala u zemlji i pod nadzorom vojnih oficira obavljala zadatke tajne policije. Milicija je djelovala u jedanaest okruga, u svakom pod zapovjedništvom jednog general-majora. Umjesto da djeluju kao majstori špijuni, neki od tih zapovjednika zloupotrijebili su svoj položaj. Nije im bilo dovoljno da otkrivaju špijune, nego su svoje ovlasti iskoristili da progone nedužne žrtve građanskih ratova, da zatvaraju krčme i prisiljavaju ljude da slave sabat. Ta je milicija usvojila i izričaje mnogo kasnijeg vremena, tj. današnjeg totalitarizma, pa je počela naklapati kako joj je zadaća da za cijelu Englesku uvede 'zaštitni zatvor'“.¹⁰

Opisujući, kasnije, delovanje osnivača savremene britanske obaveštajne službe MI 5, ser Vernona Kela, u godinama neposredno posle Prvog svetskog rata, isti autor piše da je Kel tada „većinu svog vremena morao posvećivati nemirima u Irskoj, a taj mu zadatak nimalo nisu olakšavali 'crno-žuti', na brzinu stvorena milicija... Ta milicija, koju je u Irsku poslala koaliciona vlada Lloyjda Georgea, izlazila je iz okvira svojih obaveza baveći se i sama protu špijunažom. Gomila ništarija koji su je sačinjavali... uzeli su zakon u svoje ruke ometajući ne samo rad Thomsonov Specijalnog ogranaka nego i MI 5.... U svjetlu onoga što se tada zbivalo u Irskoj veoma je teško točno odrediti ulogu koju je tajna služba imala u tom valu nasilja, ugnjetavanja, pljačke, silovanja, paleža i umorstava, što je u tim teškim godinama sasvim ocrnilo ulogu Britanije u Irskoj. Koliko god bile potrebne oštre mjere protiv terorizma Irske Revolucionarne Armije, nemoguće je opravdati ispade 'crno-žutih' koje su vlasti odobravale“.¹¹

¹⁰ Deacon R. *Povijest britanske obavještajne službe*, Globus, Zagreb, 1980, str. 46-47.

¹¹ Isto, str., 195.

Iz najnovijih vremena vredna pažnje je uloga Federalnog istražnog biroa (FBI – Federal Bureau of Investigation) u poznatoj antikomunističkoj i antidemokratskoj kampanji u SAD koju je na početku hladnog rata poveo ultrakonzervativni senator Džozef Makarti. Kao član, a zatim i kao predsednik specijalnog potkomiteta Američkog senata za istrage (1947–1954), on je započeo vrlo široku antidemokratsku hajku pod parolom „borbe protiv komunističke opasnosti”. U tom svojstvu on je proveravao kadrove raznih vladinih odeljenja, a posebno Stejt Dipartmenta, i ispitao veliki broj svedoka za koje se sumnjalo da saraduju sa komunistima. Njegove istraživačke metode karakterisala je takva bezobzirnost i svirepost, da su ih i sami Amerikanci upoređivali sa srednjovekovnom inkvizicijom i „lovom na veštice”. Pod udar Makartijevog „Ministarstva straha”, došli su ne samo komunisti i drugi levičari, nego i sindikati, književnici i drugi umetnici, pa i protestanti (pošto je većina članova tog „ministarstva”, kao i Makarti, bila katoličke vere).¹² U tom denuncijantsko-klevetničkom poslu, u kojem su optuženi i proganjani mnogi nečuveni ljudi, veliku pomoć Makartiju pružao je Džon Edgar Huver, doživotni šef FBI-a, i poznati konzervativac, antikomunista i rasista. Zbog te saradnje makartizam mnogi nazivaju i huverizmom.

Huver je, inače, u istoriji SAD ostao poznat i po tome što je specifična ovlašćenja, sredstva i metode FBI-a koristio ne samo za borbu protiv strane špijunaže i unutrašnjih ekstremista, nego i za nezakonito, tj. tajno praćenje, prisluškivanje i snimanje mnogih vrhunskih političara SAD (uključujući i predsednika SAD Džona Kenedija i njegovog brata Roberta, ministra pravde i svog nominalnog šefa), a zatim i za njihovo ucenjivanje. Prema najpoznatijem američkom borcu za rasnu jednakost i ljudska prava u SAD i dobitnika Nobelove nagrade za mir (1964), legendarnom baptističkom svešteniku dr Martinu Luteru Kingu, gajio je otvorenu mržnju, nazivajući ga notornim lažovom, moralnim degenerikom i najopasnijim čovekom u SAD. Iako je „crni Gandi” bio poznat kao pristalica nenasilja, on je bio pod stalnim nadzorom agenata FBI-a, koji su ga hapsili petnaestak puta i maltretirali u zatvoru. Nekoliko dana pre prijema Nobelove nagrade za mir King je dobio anonimno pismo, za koje je kasnije utvrđeno da je došlo iz samog vrha FBI-a, u kojem je nazvan „priljavom nenormalnom životinjom” i u kojem mu se pretilo da će biti obelodanjene njegove preljube ako se ne ubije na dan primanja nagrade. King nije naseo na ovu ucenu.¹³ Četiri godine kasnije pao je kao žrtva atentata u Memfisu. Huverova „firma” se u rasvetljavanju ovog atentata angažovala toliko „revnosno” da su ostale mnoge sumnje u njenu iskrenost i stvarnu nameru da to uradi profesionalno i primereno težini i značaju slučaja.¹⁴

Praksu nezakonitog prisluškivanja i praćenja američkih (kao i mnogih stranih) građana danas, bez ikakvih skrupula, sprovode mnoge američke obaveštajne službe, među kojima najviše NSA (Nacionalna agencija bezbednosti) i CIA (Centralna obaveštajna agencija). Slično rade i obaveštajne službe mnogih drugih država koje se smatraju demokratskim i koje jako vole da podučavaju druge kako se moraju poštovati ljudska prava i slobode, odnosno individualna i socijalna bezbednost. Skandali u vezi sa tom ne samo nezakonitom, nego i nemoralnom i nedemokratskom praksom pune stranice štampe u poslednjih nekoliko godina, o čemu rečito svedoče sledeći naslovi: „Prekomerno prislu-

¹² Među onima koji su bili na Makartijevim crnim listama nalazile su se poznate ličnosti, kao što su književnici: Bertold Breht, Alen Ginsberg, Artur Miler, Irvin Šo, Hajnrih i Tomas Man, filmski glumci, režiseri i producenti: Čarli Čaplin, Orson Vels, Deni Kej, Edvard Robinson, naučnici Albert Ajnštajn, Robert Openhajmer, Pol Svizi i mnogi drugi.

¹³ V. *FBI u pismu pretio Martinu Luteru Kingu*, Blic, 15. 11. 2014, str. 8.

¹⁴ V. *Crnog Gandija ubila bela država*, Revija 92, 19. 4. 2005, str. 34.

škivanje Amerikanaca", „Legalizovano prisluškivanje bez sudskih naloga", „NSA "prati" milijarde mobilnih telefona", „CIA se izvinila senatorima", „Uši velikog brata", „Digitalno špijuniranje" („Babaroga novog doba"), „Agenti NSA uhodili sopstvene ljubavnice", „SAD i dalje špijuniraju", „Amerikanci ne odustaju od špijuniranja svih", „SAD špijunirale 35 svet-skih lidera", „Brazil traži izvinjenje SAD zbog špijunaže", „Keri: Preterali smo sa špijunira-njem", „Bela kuća odsad kontroliše NSA" itd..

Protiv CIA, inače, i dalje ostaju na snazi veoma ozbiljne optužbe da je bila umešana u atentat na Džona Kenedija, kao i optužbe za saradnju sa američkim i stranim mafijama, što se direktno kosi sa njenom ustavnom, odnosno zakonskom ulogom i očekivanjima američkih građana.

Strane obaveštajne službe i nacionalna bezbednost

I kada se radi o uticaju stranih obaveštajnih službi na nacionalnu bezbednost određe-ne zemlje lako se upada u ranije pomenuto uprošćeno gledanje koje taj uticaj, odnosno uticaje, vidi samo kao negativnu pojavu. To nije čudno, zbog toga što je opšte poznato da obaveštajne službe nastoje da otkriju najvažnije političke, vojne, privredne, naučne i druge tajne drugih država i što prema njima preduzimaju druge tajne aktivnosti ne obave-štajnog karaktera. To je činjenica oko koje nema nikakvog sporenja u naukama o nacio-nalnoj bezbednosti i obaveštajnim službama, pa je ovde ne treba posebno dokazivati.

Od kada postoje kao najznačajnije političke zajednice, države su, naime, neprekidno predmet interesovanja i praćenja od strane drugih država, odnosno njihovih obaveštajnih službi i sistema. To važi za sve države, nezavisno od njihove veličine, njihovog međuna-rodnog, odnosno geografskog položaja, od ekonomske razvijenosti, društvenog uređenja, vojne snage, kulture i drugih specifičnosti. To interesovanje, doduše, nije uvek podjednako, jer se uvećava prema većim državama i državama na posebno značajnim geostrateškim prostorima i smanjuje u obrnutom slučaju. Ali, ono je prisutno čak i kada se radi o veoma malim državama i onim državama koje se nalaze izvan najznačajnijih geopolitičkih pravaca i komunikacija. Čak i za stanje u takvim državama postoji interesovanje njihovih suseda, a često i regionalnih i svetskih sila. Zbog toga svaka država, od trenutka svog nastanka, sa sigurnošću može da računa na delovanje manjeg ili većeg broja stranih obaveštajnih službi prema njoj i na njihov uticaj na sopstvenu nacionalnu bezbednost. Da to interesovanje i „pažnja" postoji i prema maloj Srbiji i prema ostalim balkanskim državama pokazuje čitava politička istorija Balkana, od najdavnijih do današnjih dana.

Interesovanje stranih obaveštajnih službi za stanje u bilo kojoj drugoj državi podrazu-meva raznovrsne organizovane, planske, sistematske i ofanzivne napore tih službi da prodru u najvitalnije tajne konkretne države, a pre svega u tajne političkog, vojnog i eko-nomskog karaktera. Ovladavanje tim tajnama jača političku, vojnu i druge pozicije država koje dolaze do njih, s jedne strane, i slabi pozicije, tj. nacionalne interese i nacionalnu bezbednost napadnutih država, s druge. Zbog toga nema nikakve sumnje u to da obave-štajno delovanje stranih službi ugrožava nacionalnu bezbednost bilo koje države i da se svaka država mora organizovano braniti, odnosno boriti protiv njega.

Istorija nas uči da je obaveštajno delovanje obaveštajnih službi jedne države prema osnovnim vrednostima i interesima druge države najčešće u funkciji nekakve agresije pr-

ve nad drugom državom. Ono je uobičajena priprema za budući rat ili za neke relativno blaže oblike agresije, potčinjavanja i kontrole, dakle agresivnog je i ofanzivnog karaktera. Samo u slučajevima malih i miroljubivih država, ono ima pretežno defanzivni, odnosno odbrambeni karakter, jer se organizuje radi blagovremenog saznavanja informacija o mogućim agresivnim poduhvatima drugih.

Obaveštajne službe se, međutim, kao što je dobro poznato, ne bave samo obaveštajnom delatnošću, kako bi se moglo zaključiti po njihovom nazivu. Uz tu delatnost one preduzimaju i mnoge druge aktivnosti i poslove, kojima najčešće priliči epitet „priljavi”, ali se nazivaju subverzivnim aktivnostima. Upoznavanje sa istorijom bilo koje značajnije obaveštajne službe odmah dovodi do zaključka da je broj tih aktivnosti veoma veliki i da skoro uvek ima negativan predznak. Tako se, recimo, govori o psihološko-propagandnim aktivnostima (odnosno psihološkom ratu), o izazivanju društvenih kriza i prevratničkih dejstava (pobuna, ustanaka, državnih udara i pučeva, revolucija i kontrarevolucija), o pomaganju opozicionih i separatističkih grupa, organizacija i pokreta, o stvaranju političke agenture, o gerilskom i antigerilskom delovanju, o organizovanju pojedinačnih akata nasilja (atentat, diverzija i sabotaza) itd.

Kada je u pitanju subverzivno delovanje jednih država prema drugima treba naglasiti da obaveštajne službe nisu jedini, a često ni najznačajniji subjekti tog delovanja. U njemu učestvuju i mnogi drugi državni organi, odnosno resori – od ministarstava za spoljne i unutrašnje odnose i odbranu, do onih za ekonomiju, nauku i kulturu. Ali, dok je učešće drugih organa promenljivo, jer zavisi od potreba konkretne akcije i situacije, dotle je učešće obaveštajnih službi u tim aktivnostima neizostavno, jer one obavljaju obaveznu obaveštajnu pripremu za njihovu realizaciju i izvode one najtajnije, odnosno najpriljavije elemente tih aktivnosti. Zbog toga se, bez ikakve dileme, može reći da se i subverzivno delovanje obaveštajnih službi prema drugim državama izrazito negativno odražava na njihovu nacionalnu bezbednost, odnosno destruktivnije od ranije pomenute „čisto” obaveštajne aktivnosti.

Ali, uz sve ono što je nesumnjivo negativno u delovanju stranih obaveštajnih službi na nacionalnu bezbednost drugih država, danas ima i mnogo toga što više nema taj predznak. Povremeno, mada još uvek relativno retko, obaveštajne službe drugih zemalja deluju i pozitivno na nacionalnu bezbednost tuđih država. To se dešava u slučajevima međusobne saradnje tih službi.

Saradnja obaveštajnih službi različitih zemalja nekada je bila samo izuzetna pojava u njihovim i međunarodnim odnosima uopšte. Nekada se ona praktikovala samo u ratnim prilikama, u okvirima vojnih saveza, u vidu razmene obaveštajnih podataka neophodnih za ostvarivanje zajedničkih ratnih napora. Nepoverljive prema svim drugim državama, pa čak i prema onima sa kojima su bile u vojnom savezu, države su na ovu vrstu saradnje nevoljno pristajale. Zbog toga je ona izvođena veoma oprezno, ograničeno i nedovoljno iskreno. Obaveštajne informacije razmenjivale su se u najnužnijoj meri, uvek u strahu da se ne otkriju njihovi izvori ili da se na neki drugi način ne naškodi interesima one strane koja ih pruža. Ipak, uz sve te rezerve, ova razmena informacija često je bila od velike koristi za pojedine članice saveza i za napore saveza u celini. Ako je obaveštajna služba jedne zemlje upoznavala obaveštajnu službu druge zemlje saveznice o pripremanjima zajedničkog neprijatelja za izvođenje agresije ili neke druge vojne akcije, o zaverama protiv njenih državnika ili vojskovođa, o mogućim diverzijama i sl., onda je to bilo od nesumnjive koristi za državu koja je bivala obaveštena o tome.

Za razliku od te nevoljne, sporadične i krajnje rezervisane saradnje u okviru vojnih saveza do Prvog svetskog rata, u toku Drugog svetskog rata došlo je do mnogo intenzivnije i organizovanije saradnje obaveštajnih službi u okviru antihitlerovske koalicije, naročito između obaveštajnih službi Velike Britanije i SAD. Britanci su, još pre ulaska SAD u taj rat, poslali u Vašington Viliama Stefensona, sa zadatkom da uskladuje neslužbene odnose između britanskih i američkih obaveštajnih službi. Pod maskom britanskog diplomate on je, najpre, uspostavio vrlo dobru saradnju sa šefom FBI E. Huverom, a zatim i sa šefom novoosnovane OSS generalom V. Donovanom.¹⁵ Stefenson je, zapravo, pružio toliku pomoć Americancima u osnivanju OSS-a da je Donovan, jednom prilikom, kasnije, izjavio: „Bill Stephenson nas je naučio sve što uopće znamo o špijunaži u inozemstvu”.¹⁶ Zahvaljujući dobrim odnosima Stefensona sa čelnim ljudima obaveštajnih službi SAD, između tih i britanskih službi je tokom Drugog svetskog rata ostvarena vrlo bliska i uspešna saradnja, na dobrobit i tih zemalja i cele antihitlerovske koalicije.

Posle Drugog svetskog rata došlo je do stvaranja novog tipa vojnih saveza, koji nisu stupali u dejstvo samo za vreme rata ili vanrednog stanja, već su postali prave međudržavne organizacije, sa čvrsto postavljenim institucionalnim okvirima, sa stalnim vojno-administrativnim aparatom i sopstvenim budžetom (Severnoatlantski pakt – NATO, Varšavski ugovor i dr.). U okvirima takvih vojnoblokovskih organizacija formirane su i posebne, blokovske, tj. nadnacionalne obaveštajne službe, kao potpuno novi vid obaveštajnog organizovanja u istoriji obaveštajnih službi. Tako, recimo, NATO ima klasičnu vojnu obaveštajnu službu, sa centralom u II upravi Glavnog štaba, odeljenjima u štabovima Komandi vojišta i odsecima u većim jedinicama. Sve organizacione jedinice ove službe sastavljene su od deširanih pripadnika vojnih obaveštajnih službi država članica, ali se rezultati njihovog zajedničkog rada najpre dostavljaju centrali u Glavnom štabu NATO-a, pa tek onda, ako postoji potreba, i obaveštajnim službama zainteresovanih država članica. Ova nadnacionalna obaveštajna služba se, inače, bavi kontraobaveštajnom zaštitom jedinica i ustanova NATO-a, s jedne strane, i obaveštajnim delovanjem prema nečlanicama NATO-a, s druge.

Pri kraju XX veka uspostavljeni su oblici bliske nadnacionalne obaveštajne saradnje i izvan vojnoblokovskih organizacija, konkretno, među članicama Evropske unije.

Drugi vid saradnje obaveštajnih službi različitih zemalja vezan je za međunarodne kontakte državnika (šefova država, premijera i dr.). Budući da su za bezbednost tih ličnosti zadužene i njihove nacionalne tajne službe i službe zemalja domaćina, među tim službama uvek dolazi do saradnje prilikom pripreme ovih susreta i za vreme njihovog trajanja. To se, volens-nolens, dešava čak i među službama država koje nemaju prijateljske odnose. Pripadnici obaveštajnih službi zemlje domaćina prirodno su zainteresovani za podatke o licima, grupama i organizacijama koje bi mogle da ugroze ličnost državnika-gosta koji se nalazi na njihovoj teritoriji, a za čiju su bezbednost privremeno zaduženi. Zato traže i redovno dobijaju takve podatke od odgovarajućih službi zemlje iz koje gost dolazi. Uz to se, za vreme trajanja posete, ostvaruje i direktna operativna saradnja između pripadnika službi za obezbeđenje državnika iz zemlje domaćina i zemlje gosta. Kada se ti susreti ostvaruju na teritorijama trećih zemalja u tu saradnju uključuju se i službe bezbednosti tih zemalja, pa dolazi do multilateralne saradnje obaveštajnih službi.

¹⁵ E. Huver je za Stefensona izmislio titulu „šefa koordinacije britanske bezbednosti” (“Head of British Security Co-ordination” - BBC); Dikon R., nav. d., str. 260.

¹⁶ Isto.

Treći vid saradnje bio je karakterističan za vreme hladnog rata između Istoka i Zapada. Tada su, i izvan okvira NATO-a i Varšavskog pakta, vrlo tesno međusobno saradivale obaveštajne službe kapitalističkih zemalja, na jednoj strani, i službe socijalističkih zemalja, na drugoj. Uz to su i jedne i druge pružale razne vrste pomoći obaveštajnim službama onih zemalja izvan dva bloka koje su želele da vežu uz sebe. Tako su CIA i druge američke i zapadne obaveštajne službe otvoreno ili prikriveno pomagale obaveštajnim službama totalitarnih diktatura i kontrarevolucionarnih pokreta u njihovoj borbi protiv komunista i drugih levičara. Na drugoj strani, obaveštajne službe SSSR-a i drugih socijalističkih zemalja pomagale su službama novoosnovanih zemalja i nacionalnooslobodilačkih pokreta širom sveta.

U poslednjih nekoliko decenija sve su češći primeri saradnje ne samo policija već i obaveštajnih službi različitih zemalja u borbi protiv međunarodnog terorizma i organizovanog kriminala. Ta je saradnja posebno razvijena unutar EU, ali je ima i među državama koje nisu tako bliske, kao što je to slučaj sa članicama EU. Američki FBI, recimo, ima svoje pravne atašee u mnogim ambasadama SAD u svetu, koji održavaju veze sa najvažnijim obaveštajnim službama i sa policijom zemalja domaćina, a ima i svoje biroe za saradnju u mnogim prestonicama sveta, uključujući i Moskvu. U okviru te saradnje, ali i izvan nje, česta je praksa da obaveštajne službe u svojim školama i centrima za obuku školuju i obaveštajce i kontraobaveštajce drugih zemalja, čime se pospešuje aktuelna saradnja u pojedinim oblastima zajedničkog rada i stvaraju temelji za dugoročnije vidove saradnje među njima.

Bez obzira na to o kom vidu saradnje obaveštajnih službi različitih zemalja se radi, nema nikakve sumnje da su oni najčešće u interesu država koje je sprovode. Njima se i direktno i indirektno štite određeni interesi i vrednosti nacionalne bezbednosti svake zemlje pojedinačno, a vrlo često i interesi i vrednosti međunarodne zajednice i njene bezbednosti.

Zaključak

Može se zaključiti da je šema po kojoj obaveštajne službe unutar jedne zemlje uvek deluju pozitivno, odnosno konstruktivno na nacionalnu bezbednost svoje države, dok strane obaveštajne službe uvek deluju suprotno, tj. negativno i destruktivno, pojednostavljena i netačna.

Koristeći uporedno istorijski metod i metode analize i sinteze moguće je dokazati da su obaveštajne službe u mnogim slučajevima delovale destruktivno na nacionalnu bezbednost sopstvene zemlje i to ne samo one na subnacionalnom, već i one na nacionalnom nivou organizovanja. Na drugoj strani, pored preovlađujuće prakse negativnog, tj. neprijateljskog delovanja stranih obaveštajnih službi prema nacionalnoj bezbednosti drugih zemalja, sve su češći slučajevi i pozitivnog, tj. konstruktivnog delovanja tih službi. Zbog toga se pojednostavljena šema o uticaju domaćih i stranih obaveštajnih službi na nacionalnu bezbednost svake zemlje pojedinačno mora nadograditi i revidirati u sledećem smislu: obaveštajne službe svake države, u načelu, deluju konstruktivno na nacionalnu bezbednost svoje države, ali ima i izuzetaka od tog načela. Obaveštajne službe ili elementi tih službi u nedržavnim organizacijama i entitetima češće deluju destruktivno nego konstruktivno na nacionalnu bezbednost svoje države. Na drugoj strani, strane obaveštajne službe, u načelu, deluju negativno i subverzivno na nacionalnu bezbednost drugih država, ali i od tog načela ima odstupanja, u smislu njihovog pozitivnog i konstruktivnog delovanja.

Može se reći da je odnos obaveštajnih službi i nacionalne bezbednosti mnogo složeniji nego što se u prvi mah čini. Karakterišu ga tesna dijalektička isprepletenost, međuzavisnost i višeznačnost, koje se ne mogu uspešno sagledavati i objašnjavati pomoću šeme pomenute u ovom radu i drugih oblika pojednostavljivanja ovog značajnog i kompleksnog pitanja.

Literatura

- [1] Ilić Predrag, *O jednom udžbeniku nacionalne bezbednosti*, Vojno delo, 3/10, str. 232-242.
- [2] *Opća enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, tom 6., Zagreb, 1989.
- [3] Dimitrijević V., *Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima*, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1973.
- [4] Bajagić M., *Osnovi bezbednosti*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2007.
- [5] Ilić Predrag, *O definisanju i definicijama nacionalne bezbednosti*, Vojno delo, 2/12, str.
- [6] Živanović M. *Pukovnik Apis - istina o Solunskom procesu 1916/1917*, Savremena administracija, Beograd, 1955.
- [7] Mekenzi D. *Apis*, Gornji Milanovac, 1989.
- [8] Vasić M. *Atentat na Zorana*, Beograd, 2005.
- [9] Veruović M, Vrzić N. *Treći metak*, Beograd, 2014.
- [10] Deacon R., *Povijest britanske tajne službe*, Globus, Zagreb, 1980.
- [11] *FBI u pismu pretio Martinu Luteru Kingu*, Blic, 15. 11. 2014., str. 8.
- [12] *Crnog Gandija ubila bela država*, Revija 92, 19. 4. 2005, str. 34.
- [13] Bajagić M., *Špijunaža u XXI veku*, Marso, Beograd, 2010.
- [14] Đorđević O., *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, 1980.
- [15] Lukić D., *Savremena špijunaža*, Privredna štampa, Beograd, 1982.